

УДК 801.73

ВАСИЛЬ СТУС: “ТО ЯК ЖЕ З ДОЛЕЮ ДРУЖИТИ?”

Намакштанська І.Є., Новикова Ю.М.

Василь Стус – наша совість, неперевершений талант і героїчна постать українського Поета. Трагічною сторінкою історії української поезії стала ніч з 3 на 4 вересня 1986 р., коли в карцері табору ВС 389/36 перестало битися серце геніального поета і перекладача з німецької, англійської, французької, італійської, російської та інших мов. “Про геніальність можна сперечатися, – пише лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка та міжнародної премії ЮНЕСКО письменник Євген Сверстюк, – але ж не випадково це слово почало зриватися з вуст різних людей вже в кінці 80-х років, тільки-но вони торкнулися Стусового слова, такого одвертого й беззахисно правдивого, що за ним просвічувався якийсь невідомий нам світ” [3, с.9].

Мета нашої статті – проаналізувати образно-смісловий комплекс Долі в поезіях В. Стуса, виокремити це смислове ядро його творів.

Актуальність теми зумовлена потребами часу. Адже незаперечною у віршах В. Стуса є активна життєва позиція митця, позиція громадянина, сина – своєї матері по крові і матері – України, батька – ніжнього, люблячого, справжнього патріота. Поет прагне наблизити реципієнта до ідеалів добра, справедливості, гуманізму, правди – цих вселюдських ідеалів, за якими для нього не губилися ідеї національної свідомості рідного народу. Митець не мислить себе поза кровними зв'язками із своєю землею:

*Я єсьмь, Вітчизно, як і ти, –
Сси на все віки і віки.*

Проте розуміння трагізму своєї Долі, свого життя, передчуття нездійсненності мрій і прагнень народжує такі пронизливі рядки: “Прощай, Україно, моя Україно”. У них звучить мотив приреченості, який автор передає через емоційно-насячені образи: будучи найпалкішим сином своєї землі, закінчити життєвий шлях на “чужинецькій” землі забутим, непотрібним своїй Вітчизні.

Вірші Стуса правдиві й щирі. Вони йдуть з його серця, настрою, стану душі. За словами С. Сверстюка, це пояснюється тим, що “в Стусові не було ні крихти акторства і ніяких масок він не носив – тоді, коли все навколо юрмилося в маскарадні вірнопідданості” [3, с.9].

*І знов Господь мене не остеріг,
і знов дорога повилася.
Тож – до побачення – у просторі
і – до побачення у часі [5, с.379].*

Як кажуть, не додати, не відняти. Щирі людські почуття висловлені так талановито просто. “Етичний, естетичний, громадянський максималізм, усвідомлення “катастрофічного духовного існування мого народу”, готовність заступити, “коли

перший ряд виліг”, називання “проблеми, яку старанно ховають”, прямостояння серед похилених – то Василь Стус, яким він був і яким залишається в слові” [3, с.9]. З цими думками Євгена Сверстюка не можна не погодитись, адже тільки Василь Стус міг написати настільки яскраво і так безстрашно:

*Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст [5, с.206].*

Страждання поета через несправедливість і жорстокість влади, яка нівечила людські дупі, вболівання за долю народу, філософські роздуми над сенсом життя – найбільш яскраві теми поезії Василя Стуса. Спокусившись ними, деякі критики та літературознавці стали наголошувати на тому, що, скажімо, якби не було тюрми і каторги, В. Стус не став би тим, ким є: “Тоді б Україна не мала Поета”. Але, як стверджують Євген Сверстюк та Іван Дзюба, котрі добре знали Стуса, таке твердження – несвідомий цинізм. “Це був інтелект могутній і тонкий, – пише академік Іван Дзюба, – і притому інтелект постійно самовдосконалюваний, самонароцуваний, з безмежними можливостями самовдосконалення і самонароцування. Зрозуміло, що за нормальних умов вони розвинулися б у такій повноті, якої годі й уявити. А що не було б того болю й страждання, які є в поезії В. Стуса, то й це ще невідомо. Підстав для страждального життя йому б вистачало. Адже терпів не тільки за себе, а й за Україну, мучився й недосконалістю людини, й станом людства, й вічними трагічними загадками буття... Зате були б ще якісь інші, вже невідтворені сфери його духовної діяльності та форми поетичної творчості” [5, с.27]. Вболівання поета за Вітчизну, народ та кожную людину віддзеркалилися у багатьох його віршах (“Докучило! Нема мені вітчизни”, “О Боже мій! Така мені печаль”, “Довкола мене – смертна смуга”, “Баркаси. Плавні. При межі”, “Бринить космічна музика струмка” тощо). Наведемо фрагменти одного з них:

*Докучило! Нема мені вітчизни.
Нема мені вітчизни – ні-ні-ні.
Душа горить – в смертельному вогні,
разить мене – од запаху трутизни [...]
Нема мені коханої землі,
десь за грудьми пече гірка калина.
Сміться божевільна Україна
у смертнім леті на чужім крилі [5, с.359].*

Значне місце у творчості Василя Стуса посідає тема Долі. Власна трагічна доля і поетична доля авторського героя тісно переплелися, остання ж з них поєднала українську і світову уяви про цей феномен. Причому, як пише Іван Дзюба, “душею [поета] опанувало відчуття вищості над долею і влади над страхом смерті: не зникнеш безслідно, залишишься Слово, в якому і ти, і твої болі, і твій світ, і твоя вищість над ворогами і катами...” [5, с.25].

Але є у поета і миті відчаю, коли він переносить на папір розпач власної скривдженої душі, яку не пощадила важка доля. Наприклад, у вірші “Як хочеться – вмерти!”:

[...] дай, Господи, – вмерти!

*Пропасти, забутись,
зійти себе в зойках,
на друзки розпасти,
розвіятись в вітрі,
згубитися в часі
і, вирвавши душу,
піти – в безімення!*

Мужньо зносячи усі випробування долі, поет не проклинає її і мужньо несе свій хрест: "Що тебе клясти, моя недоле? Не клену. Не кляв. Не проклену. Хай життя – одне стернисте поле, але перейти – не промину" [5, с.56].

На цьому шляху було усіляке: "Сховатися од долі – не судилося. Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя [...]. Ти пододала, доле, слава богу. На хижім вітрі чезне й нищий страх" [5, с.264], "У всесвіті чути – голісінський голос голосить і нас подвигає – до злетів, ширянь і падінь. Голісінський голос – чи то Богоматері, Долі, чи то України огорнутий мороком дух" [5, с.286].

Тріада Богоматір – Доля – Україна входить в парадигму подібних, утворених поетом із лексемою "доля". Наприклад, у вірші "Мені зоря сіяла нині вранці" вона має такий вигляд: шлях – хрест – доля ("Ота зоря – вістунка твого шляху, хреста і долі – ніби вічна мати [...]"); у вірші "Сумні і сині, наче птиці" остання строфа побудована на тріаді "путь – грізна година – сурми долі" ("Напростувалася їм путь – спадна, укориста, узвізна, і вже граде година грізна, і сурми долі в сто горл ревуть"); у вірші "Вороння пролетіло в сусіднім вікні" тріада "вороння – груддя біди – помахи долі" використана для побудови символічної картини безраднісного життя, коли "Доля спить, обіклавшись ножами".

Але і найстрашніша доля, впевнений поет, це життя, яке є подарунком, долею – часткою [1; 2; 4] від Бога:

*[...] Перед чийм лицем
я тоді повідаю про долю –
ту, що, ніби зашпори, зайшла
в душу. Але кожну – славославлю.
Ти страждала? Отже, ти жила [5, с.137].*

У важкої, а іноді й трагічної долі супутником, а не опонентом, як у щасливої, є смерть:

*Премудра бавиться змія,
світ тихо добирає барви,
а смерть свої лаптує мари,
о доле – доленько моя! [5, с.350]*

Проте людина, мужньо простуючи шляхом життя, завжди має надію на кращу долю, наприклад, як авторський герой вірша "Ріка життя уже тече повз мене":

*Минають роки – їх не зупинити,
і ти – сторч головою – мчиш услід,
бо доля ще не закінчила стити.
Проте не згине твій козацький рід!*

Психологічний стан авторського героя, в образі якого сприймається сам поет, дуже часто у віршах В. Стуса поєднується або відтіняється станом природи, яка набуває персоналізації, а отже – і своєї долі. Наприклад:

*Був дощ. І все виповідав
свою долю і зажуру [...]
Був довгий дощ. І я не спав
ачи очей не міг склепити [...]
То як же з долею дружити?
Несила, мабуть. Розбирав
себе по кісточках. Шукав [...]* [5, с.335-336].

На протиставленні омріяної (щасливої) і реальної (гіркої) долі селян побудовано вірш “Йдуть три циганки розцяцьковані...”:

*Вони ходили на село,
що ген у вибалку міліє,
на людську долю ворожили,
на те, що буде й що було.
[...] Йй-богу, вам не знати горя.
Здасте державі – і собі
що-небудь лишиться [...]
Циганки щедри на слова,
казати – ціпом не махати.
За красне слово – красну плату
чи збіжжям чи грішми давай.
[...] А села навznak. Впали села,
а три циганки розвеселені
співають: буде, люде, в вас
і мамалита й кислий квас.*

Серед інших яскравих зображень долі можна назвати такі: “Наша доля вража нас доріже – нашим ножем” [5, с.75]; “То як же з долею дружити?” [5, с.336]; “Мій краю, матере моя, мене ти вийми із неволі або сподоб своєї долі” [5, с.350]; “...пізнав себе і долю, геть зрадлив, щоб проклинати чужинецький світ” [5, с.359]; “Той край навіки задубів. Така бо доля наша чула” [5, с.364]; “У сивому, у сніжному узвишші тильнуй своєї долі жереби” [5, с.195]; “Пощо, недале осоружна, оця простація покор?” [5, с.193]; “... жадана стрілась доля – вічі в вічі – і розгойдались пасмуги руді” [5, с.153]; “... шкарубкі долоні, де вже доль не розпізнаєш лінії” [5, с.229]; “... нам доля – вдасться!” [5, с.233] тощо.

Поезії В. Стуса властива незвичайна образність і метафоричність. Роздумуючи про призначення людини на землі, про сенс її буття, ліричний герой В. Стуса чекає на Долю, яку розуміє як гру, часто алогічну і страшну: “Самоти згорьовані хорали геть мені дорогу замели”. Поет пояснює життя як гру, де “зуби клацають під ідіотський сміх”, а сам він “регоче на кутні”, тобто страждає, перебуваючи в розпачі за свою долю (поезія “Примеркові сутінки опали”). Якщо врахувати рік написання твору (1968), то можна зрозуміти: В. Стус болісно переживав деформації в тогочасному суспільстві,

сприймаючи їх як власне нещастя і недолю усього народу. Проте поет знаходить у собі сили жити, не втрачаючи надію й борючись за щастя:

*... Дотягну до краю. Хай руками,
хай на ліктях, поповзом – дарма,
душу хай обимугляю об камінь –
все одно милішої нема
за оцю утрачену й ледачу,
за байдужу, осоружну, за
землю цю, якою тільки й значу
і якою барвиться сльоза, –
таке поетичне і життєве кредо В. Стуса.*

Отже, тема України, Долі, власної, яка невіддільна від Долі Батьківщини, – вічні проблеми буття, ідеали правди, справедливості і гуманізму є провідними у ліриці В. Стуса. Ідейно-смысловий зміст його поезій спрямований на сучасників, вчить нас безсмертним загальнолюдським цінностям, тим самим зумовлюючи щоразу новизну звучання теми України й виховуючи молодь.

Список літератури

1. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
2. Міфи України / За кн. Георгія Булашова "Укр. народ у своїх легендах, реліг. поглядах та віруваннях". Пер. Ю.Буряка. – К.: Довіра, 2003. – 383 с.
3. Сверстюк С. Пам'ятник Василю Стусові // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 166.
4. Словник символів України / За загальною редакцією В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.
5. Стус В. Палімпсест: Вибране. – К.: Факт, 2003. – 432 с.

Поступила до редакції 11.04.2006 р.